

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development -
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

CONSIDERATIONS FOR THE FORMATION OF THE TWO MAIN SOCIO-CULTURAL MODELS IN EUROPE

Lyuben Hristov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: This article aims to analyze the peculiarity of the Balkan (Eastern) and Anglo-Sacson (Western) models on the territory of Europe. The stereotype formed with them determines their contemporary manifestations and problems. The study focuses on two regions that determine the essential characteristics of Europe. For that purpose the grounds are analyzed of the people-psychology, Byzantine tradition, Magna Charta and others. On the basis of the study it is necessary to conclude that there are objective preconditions for the processes going on in the present time. The article develops the original idea that the contemporary problems are the result of the preconditions for the formation of the two models.

Keywords: free choice, free will, place of man in the world.

СЪОБРАЖЕНИЯ ЗА ФОРМИРАНЕТО НА ДВА ОСНОВНИ СОЦИОКУЛТУРНИ МОДЕЛА В ЕВРОПА

Любен Христов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

*Европа е християнска
М. Елиаде*

ВЪВЕДЕНИЕ

На територията на християнска Европа значимо присъствие имат два социокултурни модела - източен /балкански/ и западен /англосаксонски/. Те са давали и определят и днес облика на югоизточната и западната част на континента. Проектираните в тях знакови белези и носените от тях съществени разлики са резултат от културно-историческото, социално-политическото развитие на териториите, конфесиите, създаването и възприемането на обществено значими документи, миграциите, заимстванията от други култури и др. На тези основи белезите на моделите приобщават и надграждат нови особености, разширявайки началната смислова значимост на „колективното несъзнавано“ (К. Юнг, Колективното несъзнавано). За формирането на източния модел водещи са народопсихологиите на балканските народи и преди всичко прякото заимстване и механично следване на религиозната практика (праксис) на исихазма. Западният модел формира и обособява белезите си на основата на създаването и институционализирането на Магна харта. Появяващите се периодични промени в двата социокултурни модела са резултат на обособяване на нови смислови интерпретации на съществуващи или нови символни форми, както и валидаризирането на привнесени отвън подходи. Актуалното им присъствие перманентно се преекспонира от възникващите проблеми в социокултурната среда, свързани още с нововъведенията и откритията в науката и техниката, икономическите процеси, приемането или отхвърлянето на идеологеми и др.

Въз основа на това се формулира и целта на настоящата разработка – критико-аналитично извеждане на основанията за формирането на двата модела и свързаното с тях детерминиране на мястото на човека в света и самосъзнаване на субективната му автономност. Проблемното им разкриване непосредствено се съотнася с подцелите на изследването – определяне на възможностите за проявите на свободната воля и свободния избор в съответния модел. Наред с това се налага подчертано разкриване на ролята и смисловата значимост на влиянията на субективните стремежи, тежненията и откровенията на душата, налагането на нови идеологеми, спечифичните народопсихологически прояви и др. В тези аспекти цялостно ще се оконтурят основанията и очертаят контурите за концептуализирането на моделите.

ЛИТЕРАТУРЕН ПРЕГЛЕД

Периодичното използване на символни форми, явления и идеи, заимствани отвън, се обуславя от необходимостите за преодоляване на специфични или възникващи проблеми, създаващи затруднения за нормалното функциониране на социокултурната среда. Така например, при източния модел се приобщават парадигми, че външните намеси ще са в състояние да разрешат проблемите за установяване на рационална

законност, при утвърждаване на ефективни норми и правила, зачитащи субективното достойнство или постигане и валидаризиране на национална свобода. В този смисъл, дългогодишните практики показват, че решаването на подобни проблеми в източния модел не са в състояние да се изпълнят психологоприемливо и обективно адекватно в социокултурната среда. Въпреки това, периодично се актуализират проблеми, пряко свързани с надежди и очаквания. В тази връзка, за причините и затрудненията за достигането и установяването на свободен избор и свободна воля, писателят Ив. Вазов синтезирано отбелязва: „Херкул по ръст и сила, дете по кротостта“¹. От своя страна, западният социокултурен модел трайно свързва присъствието си с утвърждаване на диалогичността, уважение достойнството на другия, извеждаща в прима индивидуалността и равнопоставеност между субектите при решаването на възникнали проблеми. Пример за това е практическото реализиране на договорните отношения на английската Източно-индийска компания с други фирми и компании. Така моделът концептуализира подход, с който се разрешават възникнали въпроси на основата на диалога. Приведените примери са естествена необходимост, за да се подчертаят още в началото обособените разлики при практическата реализация на двата социокултурни модела.

Фундаменталната разлика между двата модела се предопределя от възприемането, осмислянето и интерпретирането на свободата. При източния модел свободата присъства като предпоставка, свързана с емоционални, морални интерпретации или съпреживяването ѝ като душевно откровение. Това от своя страна предопределя неефективно съграждане на мирогледа и в тази връзка формиране и налагане на рационална визия и отношение към света. За разлика от него, при западния модел се преосмисля, интронира и институционализира свободата. Налагането ѝ като стереотипна норма в социокултурната среда преекспонира функционален стереотип с нови фундаментални смислови значения на свободния избор и свободната воля. В тази връзка се доразвива древногръцкото възприемане, осмисляне, съзнаване и интерпретиране на мястото на човека, утвърждавайки го в съвремието в центъра на свободата.

В социокултурната среда се формират структурни и функционални стереотипи. Нееднаква смислова значимост те имат в двата модела. В източния модел те имат водеща и основополагаща насока за формирането на взаимоотношенията и взаимодействията в средата. Тяхното ежедневно присъствие се задава с *перманентното влияние* на народопсихологичните особености, *идентификация и следване* праксиса на исихазма, *приобщаването на нововъзникващи идеологеми, атрибуцията /приписването/* на външни културни явления и влияния и накрая - *археологично отношение към свободата, даващо възможност за проявите на посочените по-горе стереотипи и същевременно ограничаващо основанията за свободен избор и свободна воля при взаимоотношенията* в социокултурната среда. В същността си тези стереотипи допълват, и често приглушават, петте архетипа – на егото, сянката, анимата, анимуса и персоната, определени от К. Юнг като основни на колективното несъзнавано.

В края на XIX век са първите публикации за особеностите на източния социокултурен модел. Те са правени предимно от чехи – К. Шкорпил, К. Иречек и др. В статиите и книгите, които пишат, са дефинирани основни белези на народите в Югоизточна Европа. Една от работите на В. Шкорпил и К. Шкорпил е „Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия“, издадена в Пловдив през 1885 г.

¹ Вж. Ив. Вазов, „Българската доброта - Песни за Македония“, С., 1913 г.

Съществен принос към особеностите на народопсихологията на българите прави Ив. Хаджийски. От 1937 до 1942 г., като сътрудник на списание „Философски преглед“, той публикува студии, издадени след смъртта на автора под общото заглавие „Оптимистична теория за нашия народ“.

Съществено влияние върху проявите на една или друга черта от народопсихологиите оказват религиозните текстове и практики, както и войните между отделните народи през Средновековието на Балканския полуостров.

ДИСКУСИЯ

Източен (Балкански) социокултурен модел

Източният социокултурен модел формира белезите и функционалните си особености на територията на Балканския полуостров. Присъствието му периодично валидарира подходи и форми, с които да създаде трайна устойчивост при определяне мястото на човека в социокултурната среда и свързаното с това самосъзнаване като автономна личност. С обективизирането на духа в нови символни форми се налагат правила и канализират норми, които дефинират нееднозначно мястото на човека в социокултурната среда и с това очертават разнородните белези на Балканския социокултурен модел.

В източния социокултурен модел се концептуализират енергии, насочени към подобраване на функционирането му. Те са своеобразна опозиция и опит за преодоляване на субективната безпомощност - „кучетата си лаят, а керванът си върви“. В периодите на социални промени се създават и придобиват гражданственост и изрази като *Матю Вили Вера* – смислово интерпретирани като оценъчна единица за нарушаването на личното пространство, безхабериято, неуважението, злобата, завистта, отмъщението и поругаването достойнството на другия. Във връзка със смяната на парадигмите или честите промени на законовите норми и правила някои от наложените външни явления или форми се възприемат като необходима основа за противодействие и преодоляване на субективните своеволия на властимащите. В този смисъл, автори, изследвали източния модел, отбелязват, че част от нововъзприетите норми и правила имат ограничено по време съществуване. Периодичното търсене и взаимстване отвън, а не интрониране и институционализиране на свободата, дава възможност само при определени обстоятелства свободният избор и воля да се реализират като резултат. Във връзка с това Ат. Буров отбелязва, че настъпват коренни, дори противоположни, промени в източния модел на всеки 30 - 40 години.

Същественото основание за формирането белезите на източния социокултурен модел се предопределя от народопсихологиите на балканските народи. Те са основа за налагането на стереотипи, които се проектират, включително при самоопределянето на идентичността. Същевременно балканските народопсихологии са и основа за поддържане на позитивна идентичност, с което се налага една от основните черти на балканския социокултурен модел - висока субективна самооценка.

Народопсихологичните особености оказват пряко влияние на правилата, моралните норми и взаимоотношенията в социокултурната среда. На нейна основа естествените комуникативни взаимоотношения неизменно присъстват и преобладаващо се изразяват като морални съждения на превъзходство.

Народопсихологичните белези са крайъгълен камък, предопределящ и насочващ приспособяванията към управленците, търсене на пътища към лостовете на властта – за постигане на облага, съобразяване с мнението на силните на деня и др. В същността си това са прегради, отдалечаващи формирането на гражданско съзнание, субсидиращо изразяването на собствена позиция. Затова постоянно се преориентира, променя мястото на човека в социокултурната среда. Това се явява фундаментално препятствие за базисно

налагане автономността на човека. Наред с това, подпомаганите от сродните балкански народопсихологии субективни прояви на завист, първична злоба, суета², отмъщение предопределят основанията и проявленията на корупция. При утвърдените с това насоки на мизерия на духа пряко ерозират естествените *откровения на душата*. Чуждестранни пътешественици, изследвали Балканите през последните три - четири века, неизменно са отбелязали негативните балкански черти като *продължение на духовната мизерия*.

Толерантността, афиширана или не, на балканските народопсихологии традиционно се измества от субективния егоизъм и свързаното с него афиширане на субективното право. Дори да изглежда неестествено, изразяваната позиция се заявява като естествено продължение на божественото откровение. Всичко това разширява и доукрепва преградите, които отдалечават опитите за извеждане в прима и защита личното пространство на човека – съществен ориентир и основа за самосъзнаването на човека като автономна личност. В този смисъл стремежите и опитите за формирането на поведенческите стратегии, съобразени с естествените принципи на екологията на духа – свободна воля и свободен избор, хармония на субекта със себе си и света, единство на човека със света, обективизиране на света и божественост, не намират трайна основа за валидаризиране. По-скоро се *дава възможност за проявите на примирение, стремеж към вождизъм, самовлюбеност, бехаберие, безразличие и нарцисизъм*.

Подчертаните отрицателни черти на балканските народопсихологии пряко противостоят на отделни изблици, афиширащи свободната воля и свободния избор. Обикновено преекспонирането им се валидаризира от художници, скулптури, писатели, строители, религиозни живописци и др. творци. Те са малка част от социокултурната среда, даващи перспективи на въображението си. Затова посочените творчески субекти намират ограничено поле на изява.

Специфична проява на сродните народопсихологии на Балканите задават насока, детерминираща и оконтуряваща *„силните на деня“*. Присъствието на тази група субсидира ежедневните прояви на самоуправство и налагане на правото на силния. Така наречените *„силни на деня“* са в състояние да отстранят всеки, дори да го премахнат физически, ако не се следва волята им. Рекетърството и убийствата имат различни аспекти на проява. На Балканите широко се е утвърдила принудата в социокултурната среда да се мълчи. Не са редки и случаите на античовешките, асоциалните прояви и други форми на етиката на безобразието, детерминиращи *цинизма*.

Естествена рефлексия, произтичаща от балканските народопсихологии, са опитите да се потърсят пътища за налагане на субективната индивидуалност. Опитите за нейното изразяване в социокултурната среда се възпрепятства още с нейното заявяване. На очертаните ѝ контури в началото се противопоставят субективните стремежи и желания на другите, подтиквани от нарцисизма (валидаризиране на собственото его и значимост). Именно затова индивидуалността не намира масов отглас, рефлексия и стимул за практическо реализиране или противодействие на проблемите в социокултурната среда. Липсата на обединяващ ориентир, около който да се консолидира общността, си остава константно предизвикателство.

Проявите на народопсихологиите преутвърждават безличния комфорт и в тази връзка се отдалечават от защита, дори на етническата си идентичност и принадлежност. В този смисъл невъзможността за надмогването на субективното его възпрепятства проблемните въпроси за афиширане на националното самосъзнаване. В тази връзка са

² Вж. Бр. Нушич, Избрано – „Ако я нямаше зависта и злобата, колко добре биха си живяли хората на Балканите“, С., 1980.

думите на отец Паисий към българския народ – „Поради что се срамиш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език?“³.

Балканските народопсихологии не валидаризират подходи за трайно налагане и зачитане на *личното пространство и достойнство на другия*. Нарушаването и неизвеждането им в прима константно запазва необходимостите за периодично търсене и разкриване на съществения въпрос - дефиниране мястото на човека в социокултурната среда. Присъстващите изключения са предимно свързани с изкуствената, алогичната подкрепа от отделни представители на властта или самодейните амбиции на шепа пехливани, влияещи на функционирането на отношенията в социокултурната среда.

Влиянията на балканските народопсихологии са фундаменти за механично следване на ритуалите и практиките на православното християнство. То дава възможност за приобщаване на външни и непреродени от християнството обективирани символни форми и социокултурни явления. Същевременно без промени пази църковните си ритуали. Например църковната служба продължава повече от пет часа⁴. Това за присъствалия на религиозната церемония е често объркващо, защото трудно постижима е връзката между началото и нейния край. В същността си това ревностно се защитава като очертава линията, свързваща народопсихологиите с практиките на православното християнство.

Второто съществено основание за формиране на особеностите на източния социокултурен модел се предопределя с механичното възприемане на практическата форма (праксис) на исихазма. Следването на праксиса се детерминира от проблемите и необходимостите за дистанциране от тях в ежедневието.

Веднага трябва да се посочи, че не се отправя упрек към православната вяра, а се насочва вниманието само към практическата страна на исихазма. Праксисът се налага като формално техническо присъствие и в тази връзка се проектира във формите на мисленето и концептуализира аспект в изграждането на социокултурния модел. Съществено е присъствието му при субективното поведение, опосредствано от лекото му възприемане и следване. Присъствието му, като привнесен архетип на бягство от социалната среда, безпроблемно преекспонира и преутвърждава чертите на народопсихологията – притворство, избягване от проблемите, надмогване над другите – не с ум или дарба, а със зоологическа агресивност, негативно отношение и др. Тези прояви валидаризират мотивационните основи за действие. Свързаните с това прояви се интронираат и разширяват основанията на колективното несъзнавано. Неговите изрази, свързани с несъзнаваните образи, валидаризират негативизма и отрицанието, проявявани при взаимоотношенията в социокултурната среда.

Следването на праксиса на исихазма в ежедневието дава възможност за преутвърждаването му във времето. Практическият израз на исихазма субсидира насоките за обръщане на погледа, дистанцирането, бягството, желанията и дори опитите за забравя на идентичността на балканската социокултурна среда. Ролята му на фундаментален ориентир се предопределя от същността на исихазма - усилената молитва и вглъбяване за постигне единение с Бог. Значението „исихия“ означава „спокойствие“ или „безмълвие“. Вглъбяването и умственият самоконтрол предопределят насоките на цялостния начин на живот, начина на мислене и мирогледа. В този смисъл реакциите, като практика на дистанциране от социалната среда, смислово се подпомагат от съвкупността на въздействията (стимулите) на околната среда, включително и от ежедневните проблеми. Праксисът валидаризира дистанцията, бягството от социалната среда и неангажираността към общността.

³ Вж. Паисий Хилендапски, История славянобългарска, /1722 – ок. 1773 г./.

⁴ П. Флоренский, Християнство и култура, М., „Фолио“, 2001, стр. 465 – „у Христос – „не говорите лишнего“, а у нас шестичасовые богослужения, бесконечные актафисты, ектеньи, стихирь и т. д.“

Практиката на исихазма е оказвала влияние, присъства като несъзнаван стереотип и в съвремието. Смесовата значимост на „колективното несъзнавано“ се допълва с новия аспект в социокултурната среда. Днес протестът, бунтът срещу отстраняването, маргинализирането и дори физическото заличаване на отделни субекти, се съпътства с опитите на интелектуално или нравствено ограбване.

Съществените мотиви за обръщане на поглед към практиката на исихазма се задават от проблемите при взаимоотношенията, тежестите на живота и уклоните към мистицизъм в социокултурната среда. „Мистичните наклонности не отразяват дълбоко отклонение на ума, колкото едно дълбоко недоволство на духа. Това е инстинктивният и въодушевен протест на човешкото същество срещу теснотията и баналността, срещу болките и срама от едно жалко съществуване“⁵. Дистанцирането от средата се възприема като легитимно, практическо действие. Отдалечаването от социалния живот се реактуализира като упълномощено представяне на идейното послание на исихастите за практическо дистанциране от средата.

Практиката на исихазма се налага непосредствено след приемането на християнството като официална религия във Византия в началото на IV век. Влиянието на исихазма минава като латентна нишка през вековете. Сведения за учението и метода за умствен самоконтрол и безмълвие се съдържат в писмени извори от IV и V век, в работите на авторите-аскети. За „молитвено безмълвие“ се споменава за монаси, живели през V век, в палестинския манастир „Св. Сава“. За исихастите се говори и в Юстиниановото законодателство, както и в 41-то правило на Трулския събор. През VI век преп. Йоан Лествичник посвещава 27-мо слово за „свещеното безмълвие на тялото и душата“ и на „разликите в начините на безмълвие“. Той съзнава исихията като идеал. Въпреки това препоръчва непрестанна бдителност и смирение, за да се предпази последователят от заблуди или възгордяване, „всеобхватна смърт“. През VII век преп. Исаак Сириец отбелязва, че мълчанието е тайнството на бъдещия век.

През IX - X век в България исихазмът е най-силно представен от Св. Ив. Рилски. Центрове на исихазма през Средновековието са манастирите в Странджа, Атон и Килифаревският манастир на Св. Теодосий Търновски. Именно от тях традицията на исихазма продължава да се развива в Сърбия, Влашко и Русия.

Във Византия, през XIV век, исихазмът се превръща в широко разпространена монашеска практика, а бързо след това и в учение, което си поставя за цел да възстановява връзката с Бога. Най-широко разпространение, вследствие на делото на Григорий Синаит и неговите ученици, исихазмът получава между XIII и XV век във Византия и на Балканите.

По времето на крал Стефан Душан исихазмът се разпространява широко и сред монасите в Сърбия. Първите сподвижници при сърбите са преподобните Петър Корицки, Йоаким Осоговски и др. Св. Сава - фундаментален ориентир на сръбската духовна история, налага любовта към молитвеното уединение и духовното просвещение на своя народ. Той непрекъснато се „удивлявал на живота на непрестанното молитвено издигане на ума към Бога“.

През XIV век исихазмът се оформя като самостоятелно учение и доктрина, съдържаща в себе си метафизични, философски и педагогически възгледи и страни. Благодарение на активната книжовна дейност на солунския епископ Григорий Палама, исихазмът е признат от Православната църква като учение. Неговото учение за неръкотворните или нетварните (невеществени, нематериални) божествени енергии е прието и влиза в догматическото учение на Православната църква като официална доктрина.

⁵ М. Бакунин, Бог и държава, С., 2018, стр. 31.

Разширеното изложение на исихазма бе необходимо за да се подчертае, че пустинничеството се налага като модел, присъстващ като естествена основа за подражание и формиране на дистанцията от социалната среда. Практиката на исихазма има вековно присъствие в балканския ареал. Макар че социокултурните модели са устойчиви във времето, промяната им не е еднократен процес. Според изследвания на психолози приобщаването на модела може да се осъществи успешно за около 150 години. Неговото видоизменяне е за същия период, при условие че се работи за това.

Практиката на исихазма за бягство, дистанциране от средата се подпомага от мистицизма. Значението на мистицизма – „да се прикрие“, предопределя специфичното възприемане и разбиране на света. Исихазмът и мистицизмът са взаимосвързани и взаимоподпомагащи се.

Подражанието на практическата страна на исихазма се явява основен ориентир за приобщаването му в социокултурната среда. Съществената значимост за приспособяването на практиката му присъства и като асоциативен скок. Изследвалият го Е. Торндайк отбелязва, че скокът може да се предизвика от няколко дразнителя. Но дори само един дразнител да предизвиква реакция, приобщават се и другите причинители, развивайки обща реакция.

Ефектът от двигателния акт се свързва с причината и следствието. Именно той помага при сходни условия да се реализира адаптивно поведение. Всяко действие, предизвикано в дадена ситуация, се асоциира, така че когато тя възникне отново появяването на това действие става по-вероятно, отколкото преди. И всяко действие, предизвикващо дискомфорт, се отделя от дадената ситуация, така че когато тя възникне отново появяването на това действие ще стане по-малко вероятно.

Бягството от социокултурната среда е и своеобразна проекция на субективния бунт. Основанията за предизвикването му са: нарушаването на взаимоотношенията в обществената среда, от военните действия или опитите за налагане на алогични субективни стремежи, желаниа или от нарушаването на естествените принципи на екологията на духа. В тази връзка са правени анализи за новите периоди от европейската социокултурна среда. Но проявите им имат естествено присъствие и в минали времена⁶.

Аспект, спомагащ формирането и обособяването на източния модел, се предопределя и от бихевиоризма. В теоретичен план присъствието му в социокултурната среда се свързва с XIX век и преди всичко с проявите му през XX век. В началото на миналия век Джон Уотсън теоретично разглежда бихевиоризма като същностна черта на психологията. Той определя в изследването си, че живите същества се адаптират към околната среда в два аспекта – физически и социално. Наред с това други автори определят бихевиоризма като зададен от съвкупността на наблюдавани отвън предимно двигателни реакции.

Продължителното присъствие във времето на праксиса се налага и присъства като основополагащ стереотип. Това пряко опосредства валидаризирането на специфична особеност на приспособяване към външни действия или прояви.

Третото основание за формирането на източния социокултурен модел са външните, периодично възприемани и налагани идеологеми. По същество с тях се правят опити за търсене на ориентири, фундаментиращи проявите на гражданска позиция в социокултурната среда.

Съществен аспект за самосъзнанието на човека като автономна личност пряко се свързва със заимстването на външни идеи и опитите за налагане на идеологизирани форми. От своя страна, те са непосредствена опозиция за възприемането и преди всичко смислов заместител за интерпретиране и заявяване на свободния избор и свободна воля.

⁶ Вж. Е. Мутафов, Изоставени от боговете, С., 2010.

По този начин външните влияния не са в състояние да положат стабилна основа за съзнаване на субективната автономност. Съзнаването, и дори афиширането на субективната идентичност, се явява обикновен подвеждащ аспект за самосъзнаването на автономността на човека. Самото съзнание е „сила, а не представа, не създава нови представи, а само ги осветлява“⁷. Интерпретацията на свободния избор и свободна воля запазват константната си значимост, предопределяща предимно вербална и техническа употреба. Идеологемите и последвалата ги дуалност на възприемане и интерпретиране не се налагат като траен ориентир, смислово определящ социокултурната среда.

Периодично налаганите идеологеми намират прояви при опитите за структурирането на социално-политическата среда. В нея се намират адекватни форми на промени при функционирането на социално-политическата среда. В общ план, не се следват съществените изводи, направени през Палеологовата (палеолог - познаващ древността) епоха във Византия. Анализите на Теодор Метохит (1260-1332) и Георги Плетон (1360-1452) извеждат, че от трите възможни форми на управление – монархия, аристокрация и демокрация, е практически приложимо монархическото управление. Въпреки това, вниманието се насочва към търсене на изход за самосъзнаването на автономността на човека, от безконечния кръг между структура и функция. Опирайки се на този омагьосан кръг, периодично се обръща поглед към идеи за структуриране и натоварване с нови функции на социокултурната среда. Като краен, налагащ се резултат са проявите на авторитаризъм и свързаното с това *монополизиране и използване на властта, включително и пехливанската, за задоволяване на собственото его*.

Четвъртото основание за формирането на източния модел се предопределя от заимстването на външни културни явления и ритуали. Привнасянето на символни форми или латентното присъствие и използване на Византийската традиция се преживява като необходимост за нормалното функциониране на социокултурната среда. Всичко това налага съществен белег – възпрепятстване на инициативността или свободно изразяване на гражданска позиция.

Заимстването и приобщаването им от външна културна среда се свързва в началото с новите особености, но впоследствие се съпреживява като културен шок. Свързаните с това прояви на културно съперничество валидаризират подходи, опосредстващи временното функциониране на модела. Заимстването, дори да се афишира като опит за функционално подобрене на действащия модел, не се възприема като съществена предпоставка за неговата ефективност. В личен план, външните заимствания са в началото мотивираща основа за съпротива или пряка опозиция, а в модела показват признаци на слаба ефективност. Това, от своя страна, преекспонира спонтанните (при определени обстоятелства) прояви на *откровената безсъвестност*.

Консервативното запазване на привнесената символика, дори определяна като леко приспособима, не детерминира разширен смислов израз. В този смисъл, моделът не формира трайно отношение и нов мироглед за света. „Един израз е оформен, ако съдържа достатъчно смисъл“⁸. В това отношение не се дава възможност и за реализиране на идеи, родени от византийската духовност. През V век във Византия се издига в култ идеята за обединена Европа. Макар и смислово изведена и защитена в публичната среда, тя не получава практическо развитие.

Скритите или явни хитрувания, търсенето на привилегии, избягването на законността, показността, следване парадигмата на центъра и други са непосредствено продължение на наследството на Византийската традиция в източния модел. В тази връзка почти се прикрива автобарьерата за противодействие и

⁷ Е. Кант, Идеи в културологията, т. 3, С., 1998, стр. 88.

⁸ Е. Кант, Идеи в културологията, т. 3, С., 1998, стр. 79.

нетърпимост срещу различното при другите, безхаберното, необузданите страсти, арогантните емоции, неуважението или откровените лъжи, прикриващи стремежите за постигане на лично благополучие. Така източният модел, продължавайки идейните послания на Византия, формира специфични взаимоотношения в социокултурната среда. Те се допълват от стремежите и търсенето на пътища към *центъра* на социокултурната среда, следвайки посочената по-горе безкрупулност или аморалност.

Петото основание пряко свързва опитите за определяне мястото на човека в социокултурната среда посредством абстрактното интерпретиране, а не налагането като институционална норма на свободата.

Свободата е фундаментален ориентир, функциониращ като нормирана основа в западния модел. Значимостта ѝ за източния модел се свързва с теоретични анализи, определящи възможностите ѝ за употреба в различни смислови значимости. При това, запазва се базовата ѝ форма, а конкретното ѝ съдържание, институционално нормирано и на тази основа мотивиращо свободната воля и свободния избор, не се интронира като ориентир в социокултурната среда. Избягването от практическото ѝ преосъществяване се активира частично само при възникване на приспособими външни обстоятелства. Въпреки това, разнородните аспекти на интерпретации на свободата присъстват периодично, очертавайки перспективи, за отделни групи или индивиди, които преследват определени каузи. Но по същество свободният избор и свободната воля не се налагат институционално в социума. Запазването на константната форма при употребата им в социокултурната среда преминава като съединителна нишка през вековете и се запазва дори и в съвременното. В този смисъл се разглежда и от Негово Светейшество Вселенския патриарх Вартоломей. Той дефинитивно разделя свободата – лична и междуличностна. Същевременно изтъква, че „личната свобода е основополагаща, свободата ни не е само лична, но и междуличностна“. Акцентира още, че: „човешките същества не могат да бъдат истински свободни в изолация, в отрицание на връзката си с другите човешки същества“. В тази връзка авторът заключава: „свободата е социална категория“⁹. Теоретичният анализ сам по себе си не е достатъчно условие за претворяването ѝ в мотивираща основа при взаимоотношенията в социокултурната среда на Балканите. Въпреки това периодично се реактуализира социалната енергия за търсене, включване и налагане на нови парадигми, подходи за формиране на приемлива и преди всичко на действителен аспект на свободната воля и свободния избор.

Теоретичните анализи и аспектите на интерпретация не са в състояние да валидират произтичащите от социума мотивиращи насоки за действие. В тази връзка архетипът на персоната, един от петте архетипа, определени от К. Юнг, не изпълнява адекватно функцията си да обърне Аз-а към околния свят, към социума. Отсъствието в Балканския регион на национални институции до средата на XIX век, регламентиращи правата и задълженията на субектите, възпрепятства структурирането и проявите на свободната воля и свободния избор. Затова не се налагат като съществен ориентир във взаимоотношенията в средата. Свободата не се налага като стереотип. Така свободната воля и избор валидират само съзнаването на човека като автономна личност, като личен концепт. От своя страна, не се налагат насоки и перспективи, определящи субекта като център на свободата и с това валидизиране на фундаментален хоризонт при комуникативните взаимоотношения.

Представените пет основни стереотипа и влиянието на елементите на колективното несъзнавано трайно преутвърждават присъствието на модела през времето. Периодичното влияние на определени исторически обстоятелства засилват някои от особеностите му. Разгръщането на модела на основата на балканските

⁹ Патриарх Вартоломей, статия „Ролята на религията в променящата се Европа“, в сп. Мирна, бр. 27, 2018.

народопсихологии и ортодоксалната практика на исихазма същностно оконтуряват специфичните особености и смисловата значимост на източната социокултурна среда, проваляща човешките съдби и така създавайки вътрешни емигранти...

Западен (англосаксонски) социокултурен модел

Западният социокултурен модел се формира основно в Англия и малка част от западната, континентална част на Европа. Както всяка наука, моделът се обособява на три съществени основания. Те намаляват силата и особеностите на народопсихологиите, привнасянето на външни явления, външни идеологеми и др.

- създаване и възприемане на основополагащ културно-исторически документ, извеждащ в приоритет свободата на всеки субект;
- институционализиране на свободния избор и свободната воля, практически утвърдени с приетите закони за правата и свободите на гражданите;
- реформиране на християнството и практиките му с налагането на религиозно идейни послания, извеждащи в приоритет проблемът на вярата като индивидуален проблем.

Трите съществени основания са стереотипи и разширяват колективното несъзнавано. Обективизирането на духа създава нови ориентири, опосредстващи функционирането на социокултурната среда. Така формираните *социокултурни ориентири извеждат в прима защитата на достойнството на човека и неговата неприкосновеност. Не липсват и сродни прояви, както при Балканския модел. Но те не са съизмерими с източния модел, променящ съдбовно съдбата на отделния субект.*

Така водещите основания преориентират народопсихологията, външните социокултурни влияния или самоцелните анализи на парадигми към създадените културно-исторически документи, тяхното институционализиране и създаването на нови религиозноидейни практики. Аспектите на присъствието им социокултурната среда преекспонират действителната идентификация за национално самоопределяне, извеждане в прима на човешкото достойнство, дистанциране от външните културни влияния и налагане на правото за свободна воля. В тази връзка проявите на свободен избор се натоваарват с нови смислови аспекти, детерминиращи самосъзнаването на автономността на човека, цялостно валидаризиране на равнопоставени отношения и взаимодействия в социокултурната среда и др. Определените от К. Юнг основни архетипи - на егото, сянката, персоната, анима и анимус, се преекспонират с нови смислови значимости, основно предопределящи обръщането на отношението на субективния Аз към социума. Наложилата се с това нова роля намира перманентни прояви през времето.

Разширяването на колективното несъзнавано на К. Юнг и новосъздадените стереотипи се явяват фундаментална предпоставка за валидаризиране на практиката - да не се възпрепятства безцелно другия и не нарушава личното му пространство. На тази основа привнесеният стереотипен ориентир преекспонира инициативността в социокултурната среда.

Стъпките за налагането на модела се полагат в Англия. Създаването на Магна харта, приемането на законите, институционализирали правата и свободите на гражданите, и религиозно идейните послания на Реформацията са съществените основания, концептуализирали западния социокултурен модел.

Първият фундаментален ориентир се предопределя от създаването на Магна харта. С нея се създава основополагащ стереотип за правата на човека, пряко влияещи на свободната воля и свободния му избор.

Създаденият културно-исторически документ в Англия задава възприемане и налагане на нови общовалидни идейни послания. С нея се детерминират същностните различия с източния социокултурен модел. Хартата оказва директно и косвено влияние

на всички аспекти на живота. Интронираната в нея и нееднократно подчертавана свобода приоритено предопределя насоките за концептуализирането и обособяването на белезите на модела. Канализирането на отношенията в социокултурната среда и цялостното смислово разширяване на постулатите в хартата допринасят за самосъзнаването на човека като автономна личност.

Магна харта (лат. *Magna Carta Libertatum*) се създава през 1215 г. Обнародвана е с подписа на крал Джон Безименни. С хартата се преражда и структурира нова смислова практическа значимост на свободата и свързаните с това аспекти на възприемане, осмисляне и интерпретиране на мястото на човека. Тя е непосредствено реактуализиране на древногръцкото разбиране и определяне на величието на човека. С инфилтрираната в нея свобода се предопределя рационално право – безпроблемно да се изрази и защити гражданска позиция. Смесовата значимост на свободата е ориентир, който се интронира като същностен императив, насока и нормативно правило за структуриране, формиране и функциониране на мирогледа, взаимоотношенията в обществената среда и цялостно възприемане на човека в нея.

Съществено основание за формирането на западния социокултурен модел се предопределя от валидаризирането с хартата на субективните взаимоотношения на основата на свободния избор и свободната воля. Затова създадената Магна харта опосредства реформирането на взаимоотношенията в социокултурната среда - структуриране на трайни норми, концепти и тяхното спазване. В отношенията с другите с нея се налага бариера пред нарушаване на личното пространство и с това уважение и признаване от различни страни. Мнозина автори, включително и Е. Кант, отбелязват още през XVIII век, че „Германия трябва да възприеме и следва английския модел“. Подобно твърдение, направено в края на XX век в интервю, митрополит (патриарх) Пимен заявява, „че, за да живеем добре, за да се уважава достойнството на другия, е необходимо да приемем и наложим англосаксонския модел“.

С Магна харта се очертават фундаменталната предпоставка за формирането на мястото на човека в социокултурната среда. Съществена страна за това са разкриващите се възможности за нови подходи и валидаризиране на равнопоставеността в комуникативната среда, както и смислово затвърждаване достойнството на субектите. По този начин се задават и очертават разнообразни аспекти за афиширане на личната свобода в социокултурната среда. Канализирането на новите взаимоотношения са поле за изява и на субективната индивидуалност. Всичко това преутвърждава и трайно дефинира мястото на човека. В тази връзка аспектите на структурираната среда предопределят и възможностите за предвидимост на човешките действия и взаимоотношения.

Значимо основание за формирането на модела се предопределя с произтичащото от хартата възприемане и интерпретиране на принципа на властта и ареала ѝ на действие. Не се елиминира, но се ограничава неефективността на принципа на пробата и грешката. В началото на хартата подчертано са дефинирани права на всеки субект - „признание на правата“ - както на благородниците, така и на обикновените англичани. Същото установява принципът, че никой, включително цар и законодател, не стои над закона. Правото, уважението на достойнството и интересите на всички съсловия са съществени белези на западния модел. В същността си тези аспекти задават и оконтуряват субективната автономност. И още: „Ние даваме всички гарантирани свободи, записани по-долу, които да бъдат притежавани и държани от тях и наследниците им, от Нас и Нашите наследници, завинаги“¹⁰. При експонирането на това, като функционален ориентир, се очертава съществената насока за самосъзнаването на човека като автономна

¹⁰ Магна харта, чл. 1.

личност. В хартата изрично се отбелязва: „Никой свободен човек не може да бъде залавян и затварян или да му бъдат отнемани правата или собствеността, или да бъде поставян извън закона или заточаван, или да му бъде отнето общественото положение. Всички гореспоменати норми и свободи, дадени от Нас, ще бъдат съблюдавани в кралството“¹¹. Магна харта се създава в съответствие със съгласието, желанието и волята на основните представители на обществото. Общовалидните ѝ постулати са пряко свързани със защита и ненарушаване на личното пространство на другия, за да се запази неговото достойнство.

Зададената норма за свободен избор и свободна воля се налага като смислова перспектива, фундаментален ориентир за субектите в социокултурната среда. Това оказва влияние във всички аспекти на действията, мисленето или изграждането на миогледа. Значимостта и безкрайността във времето на новите перспективи на „колективното несъзнавано“ се преутвърждава нееднократно в хартата¹². В тази връзка тя се налага като основание за действителните взаимоотношения в социокултурната среда. Трайното присъствие на преродената свобода очертава съществен белег на западния модел – свободно изразяване на гражданска позиция.

Второ съществено основание за формирането на Англосаксонския социокултурен модел се преутвърждава с институционализирането, чрез приемането на закони, дефиниращи правните задължения и свободи на отделните субекти.

Идейното послание за свобода на субектите в Магна харта се валидарира с приемането на Закон за правата (*Bill of Rights*) във Великобритания през 1689 г. Той е непосредствен израз на Славната революция в страната. С него юридически се извеждат в прима човешките права. Законът дава право за изява и защита на гражданска позиция. Отстояването на общозначими социални въпроси се възприема и налага като норма. За пасивността или неактивната позиция Ж. Ж. Русо отбелязва, че „при определени обстоятелства“¹³ хората трябва да бъдат принудени да бъдат свободни.

Със Закона за правата на човека се регламентират възможностите да се притежава и оръжие за самоотбрана. Институционализирането на правото за защита на човешкото достойнство съществено допринася за изграждането на субективната автономност. Наред с това се регламентират основанията за освобождаване от глоби и конфискуването на имуществото без решение на съда. Основно място се отделя още на свободата на словото и дебатите.

Фундаменталните предпоставки за оконтуряването на западния модел, положен в Англия, се последва и от Франция. През 1789 г. френското Национално събрание приема Декларация за човешките и граждански права. Първият член на Декларацията определя: „Хората са и остават по рождение свободни и равни по права“. Разширяването на модела, осмислящ и правото на самоопределение на човека, фундаментира неговата автономност.

Третото основание за формирането на Англосаксонския модел непосредствено произтича от религиозно идейните послания на Реформацията. Влиянието на посланията се свързва с адаптиране на стереотипа на вярата като проблем индивида. С това се оформя трайно фундаментът за присъствието ѝ в социокултурната среда. Зададените от Магна харта свобода на избор и свободна воля са основа за формирането на същностните особености на конфесията. С предприетите функционални реформи се налага дистанциране от мистичните тайнства и признаване само на две - кръщение и причастие. Отхвърлят се всички други, приемани в Православната и Римокатолическата църква.

¹¹ Пак там, чл. XXXIX.

¹² Пак там, чл. LX.

¹³ Вж. Ж. Ж. Русо, За причините и неравенството у хората, 1754 г., част XXX.

Тайнствата, както и изобщо религиозният култ, постепенно биват доведени до пределна лишеност от символна власт. Религиозно-идейните послания на Реформацията са допълваща основа за само съзнаването на човека като личност със свободна воля и свободен избор. Заложените основания от Реформацията предопределят отстояване на личната вяра и свободната съвест на вярващите и правото за изразяването им.

В резултат на социокултурните процеси са приети закони за правата и свободите на хората и установяване на равнопоставеност между разум и вяра. С Реформацията се очертават фундаменталните устои за самосъзнаването автономността на човека. Пряка подкрепа за това са валидаризиране на уважението (дори формално), достойнството на другия, запазване на личното пространство, правото на мнение и изразяване на гражданска позиция, налагане на законността, избягването на нерационалните вмешателства и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Значимостта на анализиранияте проблеми преекспонират особеностите за обособяването на моделите. Формираното на линията за самосъзнаването на автономността на човека е наложителна обобщена съпоставка на двата модела. При първия се възприема и детерминира автономността само като възможност, която е капсулирана в субекта и се афишира в рамките на неангажиращо пожелание или приобщаване на външни модели. Механичното следване на праксиса на исихазма в източния модел е не повече от елегантно дистанциране и противодействие на средата. За разлика от него, в западния модел самосъзнаването на автономността се валидаризира на основата на три стълба – създаване на културно-исторически документ, пропит от идеите за лична и социална свобода, институционализирането му (приети закони), позволяващи легитимно изразяване на мнение и религиозно-идейните процеси на Реформацията.

Установените модели в социокултурната среда имат ясно структурно и функционално разграничение на европейския континент. Формите и функционалните им смислови значимости са пряко свързани с културно-историческите знаци, социално-икономическото развитие и конфесиите. Тяхното присъствие предопределя и различни решения на проблемите в съвременното, включително и приемане на граждански закони за регулиране на обществената среда. В бъдеще все по-остри ще се налагат противоречията на двата модела, приемащи и отстояващи екологичните принципи на духа – хармония на човека и света, единство на човека със света, свободна воля и свободен избор, пътища за обективизиране на света и божественост. Бъдещето разработване на моделите дава възможност да се дефинират и социално-политическите аспекти на съвременното, като брекзит или стремежа на балканските народи да се включат в структурите на Европейския съюз.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакунин, М. Бог и държава, С., 2018.
2. Вазов, Ив. Българската добротa - Песни за Македония, С., 1913.
3. Кант, Е. Идеи в културологията, т. 3, С., 1998.
4. Магна харта.
5. Мутафов, Е. Изоставени от боговете, С., 2010.
6. Нушич, Бр. Избрано – „Ако я нямаше зависта и злобата, колко добре биха си живяли хората на Балканите“, С., 1980.
7. Ролята на религията в променящата се Европа, в сп. Мирна, бр. 27, 2018.
8. Русо, Ж. Ж. За причините и неравенството у хората, 1754 г., част XXX.
9. Флоренский, П. Христианство и култура, М., „Фолио“, 2001.
10. Хилендапски, П. История славянобългарска, /1722 – ок. 1773 г./.